

CZU: 811.135.1'37
ORCID: 0000-0002-2969-4953

Aliona ZGARDAN-CRUDU
UPS „Ion Creangă”,
(Chișinău)

**IMPORTANȚA EVOLUȚIEI
SEMANTICE A LEXEMELOR
PENTRU FORMAREA NOMEMELOR ÎN
LIMBA ROMÂNĂ**

Evoluția limbii este un fenomen complex, universal, determinat de modificarea realității, care se realizează permanent. Elocvență, în acest sens, este legătura dintre limbă și cultură: ambele se influențează reciproc, în evoluția în care sunt antrenate. Se consideră că vocabularul bogat al unei limbi ilustrează bogăția culturii poporului care vorbește această limbă; o cultură bogată implică existența unui vocabular bogat al limbii poporului respectiv. Or, cultura, ca și limba, evoluează permanent, întrucât încontinuu apar realități, obiecte, fenomene (referenți) noi. Respectiv, acești referenți sunt cunoscuți cu un nume (unitate denominativă, denumire, nomem), care apare în limbă în urma realizării diferitor procedee de denominare (derivare, conversiune, contaminare, abreviere, împrumut, calchiere etc.). Este interesant, în acest context, statutul de nomem al cuvântului polisemantic: un singur cuvânt polisemantic înglobează mai multe nomeme, întrucât simbioza dintre semnificantul cuvântului și fiecare semnificat (semem) al său constituie o unitate denominativă. Așadar, dacă un cuvânt are, de exemplu, cinci sensuri, el este utilizat în calitate de nomem pentru cinci referenți, deci cuvântul este nume de cinci ori.

Existența mai multor nomeme în cadrul unui singur cuvânt este generată de fenomenul derivării semantice. Acesta din urmă se explică prin faptul că, frecvent, apariția referenților noi nu este însoțită de constituirea noilor unități lexicale (cuvinte), pentru a le denumi. Se recurge, în astfel de cazuri, la folosirea repetată unor cuvinte deja existente în limbă, dar cu un sens nou. Acest fenomen este unul *onomasemasiologic*, ca și meta-semia, întrucât implică atât semnificantul, cât și semnificatul cuvântului (Baharu, 2009, p. 166). Așadar, în felul acesta, vocabularul limbii se îmbogățește din punct de vedere calitativ, nu și cantitativ (apare un sens noi, deci și un nomem nou, nu însă și un nou cuvânt). Prin urmare, nu putem vorbi despre o echivalență cantitativă între sistemul lexical al limbii și sistemul ei denominativ; totodată, este dificil să estimăm prevalența numerică a vreunui dintre aceste sisteme.

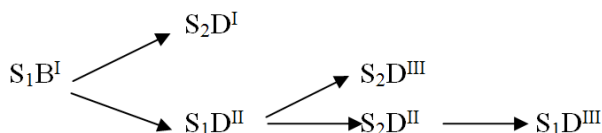
În legătură cu lipsa de congruență simetrică între latura materială și cea ideală a cuvântului polisemantic, trebuie să amintim că aceasta este numită *dualism asimetric al semnului lingvistic* și că în sistemul de sensuri ale cuvântului polisemantic, sememele se formează prin derivare semantică; așa cum familia lexicală este constituită din cuvinte cu aceeași rădăcină, semantemul este format din sememe care conțin seme comune.

Anume în jurul rădăcinii cuvântului/sensului de la care se produce derivarea se grupează unitățile noi, derivate (cuvinte derivate/sensuri derivate). Rădăcina este nucleul familiei lexicale, tot așa cum secele comune, prezente în sememele semantemului, constituie nucleul semantemului. Astfel, devine evident faptul că derivarea semantică este în legătură cu polisemia în limbă și cu denominarea: derivarea semantică poate fi considerată cauză, iar polisemia – efect. În acest articol, ne-am propus să analizăm fenomenul derivării semantice, care determină, așa cum am menționat supra, atât apariția unui sens nou, cât și a unui nou nume. Trebuie să menționăm însă că acest lucru de multe ori este îngreuiat din cauza necunoașterii sensurilor etimologice ale cuvintelor, a tipologiei derivării sensurilor și a ierarhizării acestora în structura semantemului. Astfel, pentru a pătrunde în esența modificărilor semantice ale cuvintelor, este necesară cunoașterea etimonului, a cauzelor care duc la îmbogățirea semantemului cu sememe noi, deoarece în cazul mai multor cuvinte moștenite din limba latină sensul primar, numit și *de bază*, *etimologic*, este considerat învechit; vorbitorii nu-l mai cunosc și el nu este atestat în vorbire (decât doar, poate, în unele graiuri). Frecvent, aceste cuvinte sunt cunoscute și funcționează în timpul de față cu alt sens. În acest context, pentru a prezenta modul de constituire a semantemelor în limba română și de funcționare a unui singur cuvânt cu mai multe funcții de denominare, ne-am propus să analizăm semantemul cuvintelor *ciumă*, *braț* și *dihanie* în DEXI, DEX și DLR.

În DEXI, cuvântul *ciumă* este prezentat cu următoarele sensuri: 1. Boală infecțioasă și epidemică, foarte gravă, la oameni și la animale, acută sau cronică, al cărei agent patogen este transmis prin înțepătura paraziților animalelor infectate, prin contact direct sau ingestie de organisme animale infectate, caracterizată prin febră mare, diaree, delir, tumefacții ale ganglionilor etc.; pestă. 2. Ext. (pop.) Umflătură pe tulpina porumbului. 3 (în mit. pop.) Ființă închipuită ca un monstru, ca o babă sau ca moartea, despre care se crede că aduce ciurma. 4. Fig. Femeie foarte urâtă (și foarte rea). 5. Fig. Mizerie, năpastă, nenorocire mare. 6. Compus: (bot.) *ciuma apelor* = plantă erbacee acvatică, cu tulpina lungă, subțire, ramificată, care se fixează prin rădăcini pe fundul apelor (*Elodea canadensis*) (DEXI, s.v. *ciumă*). DLR însă conține pentru *ciumă* următoarele sensuri: I.1. Umflătură (pe din afară albă, pe dinăuntru neagră), ce crește pe firele de păpuși, îndeosebi când vremea este ploioasă. 2. (bot.) Ciumă. II.1. (med.) Boală acută numită și pestă, infecțioasă și molipsitoare la oameni (mai ales la rozătoare), cu manifestări (de obicei, combinate) pe piele, ganglionare, pulmonare. 2. (personificare, mit., pop.) Ființă mitologică despre care se spune că aduce boala numită ciumă. III (fig.) 1. (în batjocură și în înjurături) Persoană (mai ales femeie) urâtă, rău îmbrăcată, rea, nesuferită, urgisită, îngrozitoare, scârboasă. 2. Mizerie, năpastă, pacoste, nenorocire (mare) (DLR, I/II, VIII, s.v. *ciumă*).

Luând ca bază ideea că omul a folosit, de multe ori, în necesitatea de a desemna referinții noi, cuvinte pe care le cunoștea deja și că acestea denumeau, la început, obiecte din proxima lui vecinătate, am putea afirma că sensul de bază, etimologic al cuvântului *ciumă* este „umflătură (pe din afară albă, pe dinăuntru neagră), ce crește pe firele de

păpușoi, îndeosebi când vremea este ploioasă”. Această presupuziție, oarecum subiectivă, la prima vedere, este susținută de etimonul cuvântului dat: lat. *cyma* „umflătură”. Prin urmare, sensul I.1 din DLR, I/II, VIII, necunoscut în prezent de majoritatea vorbitorilor limbii române, este primar, etimologic, din care derivă, direct sau indirect, toate celelalte sensuri, inclusiv sensurile care, în dicționarele contemporane, precizăm, sunt plasate pe primele locuri în semantemul lui *ciumă*. Posibil, derivarea semantică s-a produs conform filiației semantice arborescente (am folosit sigla *SB* pentru termenul *sens de bază* și *SD* – pentru termenul *sens derivat*):

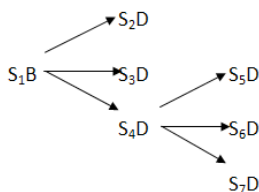

Semul „nenorocire, năpastă”, comun tuturor sememelor lui *ciumă*, este prezent explicit în I S₁B, I S₂D, II S₁D și implicit în II S₂D, III S₁D, III S₂D, fiecare nod de derivare însă conținând un sem comun mai îngust, specializat, prezent în sensurile derivate din acest nod: nodul de derivare I S₁B conține semul „boală, maladie”, comun sememelor I S₂D și II S₁D; nodul de derivare din II S₁D promovează în sememele derivate II S₂D și III S₂D semul comun „flagel”; nodul de derivare II S₂D generează un singur sens – III S₁D și conține semul comun acestor două sememe (II S₂D și III S₁D) „necaz cauzat de ceva sau de cineva”. Nodurile de derivare mediază derivarea sensurilor secundare din sensul primar și, în același timp, relevă semnul motivațional particular ce stă, de fiecare dată, la baza derivării fiecărui sens. Sensul primar, în prezent, este mai puțin, sau aproape deloc, cunoscut, dar s-a păstrat în anumite graiuri românești. Prin urmare, un studiu cu referințe în domeniul etimologiei, plasat pe un suport diacronic, cu o abordare a faptelor de limbă în sincronie, relevă evoluția semantică a cuvântului *ciumă* și explică utilizarea acestuia în calitate de nomem pentru șase referenți.

Prezintă interes, pentru elucidarea fenomenelor de limbă studiate în acest articol, semantemul cuvântului *braț*, așa cum este el prezentat în DEX:

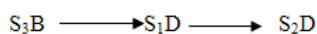
Braț, brațe, s.n. 1. Segment al membrului superior cuprins între cot și umăr; partea de la umăr până la încheietura mâinii. 2. Cantitate care se poate cuprinde și duce în brațe. 3. Fig. (În sintagma) Brațe de muncă = muncitori. 4. Obiect sau parte a unui obiect care seamănă cu brațul (1). 5. Parâmă legată la capătul unei vergi și care servește la manevrarea laterală a acesteia. 6. Distanța de la un punct fix la linia de acțiune a unei forțe. 7. Ramificație a cursului principal al unei ape curgătoare. – Lat. *brachium*.

Analizând semantemul acestui cuvânt, stabilim că primul sens este primar; de la acesta au derivat, în raze, sensurile 2, 3 și 4, iar de la sensul 4 au derivat, iarăși în raze, sensurile 5, 6 și 7. Semantemul cuvântului *braț* s-a format prin derivare semantică arborescentă, întrucât, în afară de derivarea semantică în raze (numită și *radială*), se realizează și derivarea semantică în lanț: de la sensul 1 s-a format sensul 4, iar de la sensul 4 s-a format sensul 5/6/7:

Prezintă interes faptul că acest cuvânt a ajuns să desemneze, în baza relațiilor de contiguitate (2, 3, 6) și de similitudine (4, 5, 7), referenți care, la prima vedere, nu au nimic în comun. Doar o analiză complexă, realizată cu minuție, ajută la stabilirea relațiilor derivaționale din interiorul semantemului acestui cuvânt și la explicarea statutului său de nomem pentru șapte referenți diferiți.

Nu mai puțin interesantă este modalitatea de constituire a semantemului cuvântului *dihanie*, care are următoarele sensuri: 1. Animal sălbatic, fiară, jivină. 2. Ființă ciudată, monstruoasă, namilă, monstru. 3. Ființă, vietate [Pl. și: dihanii]. – Din sl. *dyhanije* „răsuflare”. Semantemul acestui cuvânt s-a format prin derivare semantică în lanț:

În această schemă, primar este al treilea sens, din care derivă primul sens, ce servește în calitate de bază derivațională pentru sensul al doilea. În cazul acestui cuvânt, este și mai ușor a stabili traseul derivării semantice: întrucât cuvântul slav *dyhanije* are sensul primar „răsuflare”, putem afirma că acesta a fost utilizat, inițial, în limba română cu sensul al treilea: „ființă, vietate”, de la care s-a format sensul „animal sălbatic, fiară, jivină”, deoarece și animalele sălbatice sunt ființe, iar faptul că acestea, de multe ori, sunt fioroase, ciudate, monstruoase, deci se aseamănă cu o namilă, cu un monstru, ne permite să afirmăm că de la primul sens s-a format al doilea sens. În prezent, cuvântul este cunoscut și utilizat preponderent cu primele două sensuri, în timp ce al treilea sens – primar – aproape că este învechit, întrucât rareori este utilizat, cunoscut de către vorbitorii limbii române. Oricum ar fi, acest cuvânt înglobează trei nomeme.

În concluzie, menționăm că evoluția calitativă a sistemului lexical al limbii (apariția sensurilor noi) implică evoluția sistemului ei denominativ – fenomen mai puțin studiat în literatura de specialitate, dar care este complex și de o importanță deosebită în ceea ce privește studierea și explicarea fenomenelor derivării semantice și polisemiei.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Știința, 2009.
2. *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX). București, 1996.
3. *Dicționarul limbii române* (*Dicționarul Academiei*) (DLR). Sub redacția lui S. Pușcariu. București, 1913-1936, vol. I, partea II, fascicula I-IX; vol. II, partea I.
4. ПАВЕЛ, В.. *Лексическая номинация*. Кишинэу: Штиинца, 1983.